

Opera varia
Musei Archaeologici Zagrabensis

SVEZAK 07
VOLUME 07

amz

SL. 1 / FIG. 1

Žrtvenik posvećen Jupiteru
Altar dedicated to Jupiter

KAT/CAT: 1/24

MILES VOTUM SOLVIT

LJUBICA PERINIĆ
IVAN RADMAN-LIVAJA

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb

2023.

Opera varia
Musei Archaeologici Zagrabienensis

SVEZAK 07
VOLUME 07

Miles votum solvit

Izdavanje ovog rada
financijski je poduprlo
Ministarstvo znanosti
i obrazovanja
Republike Hrvatske
This work was
financially supported
by the Ministry of Science
and Education of
the Republic of Croatia

ISBN 978-953-8143-62-5

CIP ZAPIS je dostupan
u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001187251.

NAKLADNIK
PUBLISHER

Arheološki muzej u Zagrebu
Archaeological Museum in Zagreb

ZA NAKLADNIKA
FOR THE PUBLISHER

Sanjin Mihelić

UREDNIŠTVO
EDITORIAL BOARD

Jacqueline Balen
Tomislav Bilić
Ivan Drnić
Ivan Radman-Livaja
Filomena Sirovica

AUTORI
AUTHORS

Ljubica Perinić
Ivan Radman-Livaja

PRIJEVOD
TRANSLATION

Neven Divjakinja
Ana Đukić
Sunčica Habus
Ljubica Perinić
Ivan Radman-Livaja

UREDNIK
EDITOR

Tomislav Bilić

TEHNIČKI UREDNIK
COPY-EDITING

Nina Gostinski

RECENZENTI
REVIEWERS

Alka Domić-Kunić
Daniel Džino

FOTOGRAFIJE
PHOTOGRAPHS

Igor Krajcar

OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK
DESIGN & DTP

Sensus Design Factory

TISAK
PRINTED BY

Stega tisak

NAKLADA
PRINT RUN

400

10	Predgovor Preface
14	Uvod i stanje istraženosti i metodologija Introduction, State of Research and Methodology
26	1 Rimska vojska u Iliriku — povijesni pregled The Roman Army in Illyricum — A Historical Overview
122	2 Feriale Duranum The Feriale Duranum
134	3 Službena religija u rimskoj vojsci Official Religion in the Roman Military
138	3.1 Dei militares i kult bojnog znakovlja The Dei Militares and the Cult of Military Insignia
168	3.2 Sacramentum, sveta zakletva Sacramentum, the Sacred Oath
172	4 Neslužbena religija Unofficial Religion
174	4.1 Prihvaćeni nerimski kultovi — ‘orijentalni’ kultovi Accepted Non-Roman Cults — ‘Oriental’ Cults
186	4.2 Prihvaćeni lokalni kultovi The Accepted Local Cults
216	4.3 Votivni darovi u rijekama Votive Offerings in Rivers
226	Za kraj In The End
232	Bibliografija Bibliography
301	Katalog Catalogue

tvo, bile su vrlo prilagodljive, pa je bilo relativno lako prihvatiti nova božanstva u postojeći panteon, a ovisno o razdobljima neka su vjerovanja dobivala ili gubila na popularnosti. Rimljanima je sinkretizam bio blizak od najranijih vremena jer su još u davnini prigrlili grčku religijsku baštinu, a svoja su iskonska etrursko-italska božanstva identificirali s grčkim božanstvima, što im kao pripadnicima bliskog civilizacijskog mediteranskog kruga nije predstavljalo poseban teološki problem. Dok je neka božanstva, nesumnjivo zbog zajedničkih korijena, bilo vrlo lako prisposoditi, poput primjerice Jupitera i Zeusa, u nekim slučajevima je srodnost izvornih božanstava bila manje očita te je zahtijevala određene prilagodbe. Rimska Diana i grčka Artemida ili pak Mars i Ares tako su se, ipak, razlikovali u više ili manje značajnoj mjeri, kao i u stupnju štovanja. Kada bi Rimljani prigrlili religijska vjerovanja neke druge kulture pridavali su im jednak značaj kao i svojim iskonskim vjerovanjima. Budući da je njihovo poimanje duhovnosti bilo vrlo otvoreno, lako su, uz širenje svog teritorija, integrirali strana vjerovanja u svoju religijsku praksu. Unatoč tomu, nisu uvijek kopirali i pripadajuće kultne običaje, već su nova vjerovanja znali prilagoditi svojim tradicijama. Isto tako nisu nužno preuzimali sve aspekte pojedine religije, nego su je mogli i dodatno prilagoditi te stvoriti novo vjerovanje koje se moglo i značajno razlikovati od prvotnog uzora. Helenistička sinkretistička božanstva poput Serapisa i Izide, u Rimu su naišla na plodno tlo među vjernicima, dok su se jednako popularni perzijski Mitra, maloazijska Kibela, grčki Dioniz (prisposobljen bogu Liberu) ili anadolijski Sabazije kroz rimsku interpretaciju u većoj ili manjoj mjeri počeli razlikovati od izvornika.

Nisu samo istočni bogovi nalazili štovatelje među Rimljanima niti su samo Rimljani običavali preuzimati tuđa vjerovanja: širenjem na zapadne provincije i na Balkan, nastaju sinkretistička vjerovanja prisposobljavanjem keltskih, germanskih ili lokalnih božanstava s rimskima. Na prostoru Ilirika je, primjerice, italski bog Silvan povezan s autohtonim lokalnim božanstvom nepoznata imena, o čijoj iznimnoj popularnosti svjedoči velik broj votivnih spomenika koje su podizali domoroci, ali i vojnici stacionirani u Iliriku.⁵

Iskonska rimska vjerovanja nisu ljudima pružala veliku nadu u bolje sutra i sretan život nakon smrti, pa ne čudi što su se počele razvijati i širiti religije koje su ljudima, pa tako i vojnicima, nudile upravo takve nade, a u konačnici je jedna među njima, kršćanstvo, u potpunosti istisnula vjekovna vjerovanja. Među vojnicima se tako pojavljuju i štovatelji kultova, mahom orijentalnih, s naglašenim vjerovanjima u zagrobni život, počevši s izijačkim, Bakhovim ili Kibelinim kultom, a posebnu popularnost među vojnicima već od kraja 2. stoljeća stiče kult boga Mitre. Mitraizam, odnosno kult boga Mitre, misterijska je religija koja se Rimskim Carstvom počela širiti već početkom 2. st., prvotno u istočnim provincijama, da bi u 3. st. stekla mnoštvo poklonika diljem Carstva. Širenjem i jačanjem kršćanstva postupno slabi i utjecaj mitraizma koji službeno biva zabranjen 391. godine. Taj je kult bio posebno raširen i omiljen među vojnicima što

However, the soldiers also held their personal beliefs and views. They grew up with some and identified with others as adults precisely during their military service. Such modes of personal religious worship did not have an official place within military camps, but were not forbidden. Many military votive monuments refer precisely to personal beliefs, so camps are often surrounded by altars dedicated to, or reflecting vows given to gods from distant native lands, or local deities that the newly-arrived soldiers wanted to connect with, to be on the safe side. Ancient religions, due to their frequently common roots, but also due to inherent polytheistic beliefs, were very adaptable, so it was relatively easy to adopt new deities into the existing pantheon wherein, over time, certain beliefs became more or less popular. Syncretism is an abstract concept that can be described as a mixture of religious influences and beliefs, i.e. as a form of conjoining different religious doctrines into a new one containing elements of the existing cults. Romans were familiar with syncretism from early on, seeing as they had previously accepted Greek religious heritage, and “identified” their original Etruscan and Italian deities with Greek ones, which did not pose special problems as they belonged to the similar Mediterranean circle. Some deities, undoubtedly due to their common ancient roots, were easy to “assimilate”, such as Jupiter and Zeus, but, in some cases, the similarities between original deities were less obvious and required some adaptation. The Roman Diana and the Greek Artemis, or Mars and Ares, differed to a smaller or greater extent, and so did the degree of worshiping them. When the Romans would accept another culture’s religious belief, they valued them as much as their original beliefs. Since their notion of spirituality was open, it was easy to integrate foreign beliefs into their religious practice in parallel to spreading their territory. Despite that, they did not always appropriate the accompanying cultural customs, but adapted the new beliefs to their traditions. Also, they did not necessarily accept all the aspects of a certain religion, but could have additionally adapted it and created a new belief that could be significantly different from the original model. In Rome, Hellenistic syncretistic deities like Serapis and Isis fell on fertile soil among worshippers, while the equally popular Mithras, the Cybele of Asia Minor, the Greek Dionysius (somewhat equated to the god Liber), or the Anatolian Sabazios, started to differ from the original, to a lesser or greater extent, through Roman interpretations.

Neither were the eastern gods solely accepted by Roman worshippers, nor was it an exclusively Roman custom to appropriate the beliefs of others: by spreading to the western provinces and the Balkans, syncretistic beliefs were also created by “equating” Celtic, Germanic or local deities with Roman ones. In the territory of Illyricum, for example, the Italic god Silvanus was connected to autochthonous local deity (or deities) of unknown name(s), and was very popular, as attested to by the large number of votive monuments erected by the natives, but also by soldiers stationed in Illyricum.⁵

5 Znanstveni konsenzus o porijeklu Silvanova kulta u Dalmaciji nije još postignut. Po našem mišljenju je dalmatinski Silvan imao autohtoni karakter, vidi Perinić 2016.

5 The scholarly consensus concerning the origin of Silvanus in Dalmatia has not yet been reached. In this book we are supporting the view that Dalmatian Silvanus had autochthonous traits; see Perinić 2016.